

atd., které vystupují globálně a vztahují se ke každé úrovni sociální organizace. Konstrukce modelu, jenž by zahrnoval současně obě tyto hlediska, je jedním z neaktuálnějších úkolů sociálních výzkumů. Jiný typ syntetických modelů navazuje na obecně sociologické problémy sociálního a individuálního. Zde vzniká metodologický úkol spojení společenských potřeb s požadavky individuí. Ve sféře sociálního poznání, která se vyznačuje zvláštním důrazem na hodnotové regulativy, je nutno metodologické principy systémového přístupu podstatně doplnit. Obecná orientace systémové sociální analýzy musí respektovat axiologické základy sociálních systémů.

Publikace obou autorů je významným a aktuálním příspěvkem k objasnění charakteru a funkce systémového přístupu. Tím, že charakterizuje systémový přístup jako metodologický směr a rozlišuje čtyři metodologické úrovně může také postihnout jeho souvislost s ideami dialektického materialismu a jeho vztah k jiným teoriím, výzkumným zaměřením, procedurám a technikám, které jsou produktem rozvoje současné vědy. Vzhledem k obecně vědnímu charakteru systémového přístupu může dát kniha zajímavé podněty širokému okruhu čtenářů pro jejich výzkumnou práci a umožnit jim základní orientaci v terminologii a metodickém zaměření různých jiných teorií a disciplín, jakými jsou například kybernetika, systémová analýza, obecná teorie systémů atd.

Ladislav Machoň

Podnětné dílo prof. J. S. Noje: Metodologické problémy sovětské kriminologie (Metodologické problémy sovětské kriminologie)

Saratov 1975.

V r. 1975 vyšla na saratovské univerzitě pozoruhodná práce prof. J. S. Noje *Metodologické problémy sovětské kriminologie*, jež se setkala s velkým ohlasem jak v Sovětském svazu (kde byla záhy rozebrána), tak v zahraničí, například v NDR, MLR i u nás.

Kniha určená především pro vědecké pracovníky a studenty, jakož i pro odborníky ze soudů, prokuratury, milice, nápravně pracovních zařízení apod., je velmi podnětným přínosem v oboru marxistické kriminologie a zaujme svým obsahem každého, kdo se zabývá otázkami lidského jednání.

Práce jednak poskytuje obraz o vývoji sovětské kriminologie od dvacátých let a dále ukazuje na nové přístupové cesty k podstatě zločinného jednání.

Je kritická k některým dosavadním zjednodušujícím názorům na příčiny delikventního činu a ve světle rozvoje věd o člověku zdůrazňuje orientaci na těsnou spolupráci společenských, přírodních a technických věd při

poznávání osobnosti pachatele jako jednoho z důležitých objektů kriminologie.¹

Práce sestává ze 6 kapitol: První dvě jsou věnovány období vzniku a rozvoje sovětské kriminologie ve dvacátých letech a také stagnaci ve třicátých letech i jisté vulgarizaci, která poznamenávala některé názory kriminologů až do nedávné doby.

V dalších pak je pozornost soustředěna zejména na dvě tendence v současné kriminologii — na vztah sociálního a biologického, na objasnění pojmu zločinnost a zločin a na vztah kriminologie a vědy trestního práva.

Mnoho poučného a informativního materiálu je shromážděno o vývoji sovětské kriminologie. Dvacátá léta jsou charakterizována jako etapa nástupu a rozvoje kriminologického bádání. Koordinujícím centrem byl *Státní institut pro výzkum zločinnosti a zločince*, vytvořený v Moskvě v r. 1925. Měl sekci sociálně ekonomickou, penitenciární, biopsychologickou a kriminalistickou, statistické byro, muzeum a knihovnu. Rozsáhlá výzkumná činnost byla uskutečňována prostřednictvím speciálních kabinetů zřízených v Moskvě, Leningradě, Saratově, Charkově, Kyjevě, Oděse, Minsku, Rostově na Donu, Irkutsku a v Baku.

Pozornost odborníků, stojících pevně na marxistických pozicích, byla soustředěna jak na sociální fenomény, jež byly považovány za rozhodující, tak na poznávání psychologické struktury pachatele a na psychické a fyzické anomálie. S činností Institutu a kabinetů je spjata rozsáhlá vědecko-literární produkce. Tak například byly zpracovány materiály o banditismu, vraždách a sebevraždách, o opatřeních sociální ochrany, lékařského charakteru, o metodice klinicko-psychiatrického vyšetřování pachatelů, o reaktivních psychózách odsouzených, o psychoneurologických rysech mladistvých delikventů, o nucené léčbě alkoholiků jako preventivním opatření v boji se zločinností, o vlivu dlouhodobého odnětí svobody na psychiku odsouzeného apod. Lze říci, že mnoho pozornosti bylo věnováno osobnosti pachatele, struktuře individuálního zločinného chování, mravní a psychologické charakteristice a typologii zločinců. Odborníci si tehdy uvědomovali nejen význam působení vnějších vlivů, ale i různých vlastností psychiky pachatelů, mezi nimiž zjišťovali vysoké procento psychopatů a psychoneurotiků s neadekvátními reakcemi v jednání, popřípadě takových, kteří sice nebyli duševně nemocní, avšak byli poznamenáni patologickým odklonem psychiky od normy. Již tehdejší kriminologové odmítali teorii o vrozené zločinnosti a v nežádoucích psychologických vlastnostech spatřovali síly, které nejsou příčinou deliktu, nýbrž pouze spolupůsobí při nepříznivých vnějších okolnostech. J. S. Noj uvádí množství příkladů dokumentující tvůrčí, mnohostranný přístup so-

¹ V SSSR existuje přirozeně řada dalších prací z oblasti kriminologie i varieta v přístupech k této problematice.

vědeckých kriminologů k problematice nezákonného jednání. Jako zajímavý příklad připomíná například činnost saratovského Kroužku pro výzkum životního způsobu odsouzených, v němž pracovníci kabinetu spolu s odsouzenými vytyčené otázky posuzovali.

O vážnosti, s níž přistupovali k problémům boje se zločinností čelní představitelé sovětského státu, svědčí například účast lidových komisářů na plenárních zasedáních Státního institutu 18. prosince 1926 a 10. ledna 1927. Na prvním zasedání přednesl referát lidový komisář vnitra A. G. Bělorodov, lidový komisář zdravotnictví N. A. Semaško a lidový komisář osvěty A. V. Lunačarskij, N. A. Semaško hovořil o tom, že vliv sociálně ekonomických faktorů je sice u zločinnosti nepochybný, avšak společenské podmínky působí na osobnost a přitom mění její biologickou podstatu; bez poznání této biologické podstaty nelze zkoumat problém zločinnosti. Sociologickou analýzu je nutno doplňovat analýzou biologickou. Podobně mluvil i A. V. Lunačarskij.

Vezmeme-li v úvahu převládající názory té doby, lze je charakterizovat tak, že byl odsuzován jak vulgárně sociologický přístup k objasňování zločinnosti, tak přístup jednostranně biologizující.

J. S. Noj připomíná mezi jiným cennou vědeckou tvorbu S. V. Poznyševa (*Kriminal'naja psichologija. Prestupnyje typy*), věnovanou otázkám kriminální psychologie, i jeho klasifikaci zločinných typů, hlavně dvou základních — zločince endogenního a exogenního; dále uvádí například práci psychiatra V. V. Brijilovského jenž studoval vegetativní nervový systém vrahů.

J. S. Noj hodnotí u kriminologů dvacátých let jejich vysoce užitečnou orientaci na individuálně psychologické vlastnosti a na biologické determinanty, jež mají ve zločinném jednání rovněž své místo. Oceňuje, že vyslovované závěry se opíraly o konkrétní výzkum a neměly nic společného s abstraktně deduktivní metodou, jež poznamenávala pozdější sovětskou kriminologii. Kriminologie měla komplexní charakter, a to mimo jiné proto, že ji rozvíjeli odborníci různých vědních disciplín v podmínkách tvůrčí atmosféry.

Koncem dvacátých let byl zasazen nadějně se rozvíjející sovětské kriminologii těžký úder, jenž zabrzdil její vývoj prakticky na dobu více než jednoho čtvrtstoletí. J. S. Noj popisuje stať pracovníka Komakademie S. J. Bulatova *Znovuzrození Lombrosa v sovětské kriminologii*, uveřejněnou v prvním čísle časopisu „*Revoluce práva*“ v r. 1929. Byla v něm (jménem celého vedení Komakademie) pronesena kritická slova na adresu sovětské kriminologie, jež se — podle názoru autora — zaměřuje příliš na osobnost pachatele, poskytuje velké pole působnosti psychiatrům a přidružuje se Lombrosovy metodologie.

Vážnější diskuse připuštěna nebyla, naopak bylo rozhodnuto činnost kabinetů ukončit,

moskevský Institut reorganizovat a skoncovat s výzkumem osobnosti zločince.

V důsledku těchto nepřiměřených opatření a stanovisek sovětská kriminologie poměrně dlouho stagnovala.

Autor dále popisuje mohutný rozvoj této disciplíny zejména od počátku šedesátých let, kdy se tento nově konstituovaný vědní obor osamostatnil.

Sovětská kriminologové zaujali principiální marxisticko-leninská východiska. V přístupu k problému zločinnosti se však projevily dvě tendence: Část kriminologů (například A. B. Sacharov či N. R. Mironov) zdůrazňovala nutnost pečlivého zkoumání individuálně psychologických zvláštností pachatelů, druhá (reprezentovaná např. I. I. Karpecem nebo A. A. Gercenzonem) upozorňovala na určité nebezpečí „psychologizace“ („biopsychologizace“) trestního práva a kriminologie, jež by tento akcent mohl přinést.

První směr se snaží navázat na pozitivní linii dvacátých let, vyznačující se mnohostranným přístupem k otázkám zločinnosti a zločince. J. S. Noj připomíná například názory známého psychiatra J. K. Krasnuškina (vypracoval soudně psychiatrickou expertizu na Rudolfa Hesse), který už v r. 1925 žádal, aby se ke zločinu přistupovalo jak z pozic sociologie, psychiatrie a psychologie, tak z pozic antropologie (měly by se zkoumat funkční, morfologické a konstituční typičnosti, dále vliv pohlaví, věku, rasy, mimiky atd.) a biochemie (jež by zjišťovala vliv žláz s vnitřní sekrecí, úlohu vegetativní nervové soustavy apod.).

Výzkum všech těchto i různých dalších stránek osobnosti pachatele je plně odůvodněn poznatky moderní vědy o početnosti komponent lidského jednání i přesvědčením vědců, že každý jedinec je už při svém narození určitým způsobem „zaprogramován“. Tento program je pak pozitivně nebo negativně rozvíjen vlivem společenského prostředí, tj. charakterem společenského zřízení, výchovou apod. Komponenty biologické povahy však v tomto rámci hrají nikoli bezvýznamnou roli.

Diskuse o uvedených otázkách se v SSSR rozproudila zvláště po *Ríjnovém plénu ÚV KSSS* v r. 1964, na němž byl odsouzen subjektivismus a voluntarismus ve všech oblastech života — včetně vědy.

V příznivém ovzduší vytvořeném zasedáním ÚV KSSS podnítily další živou diskusi o vztahu sociálního a biologického tzv. *Kišiněvské teze*. Jednalo se o teze referátu *O rozšíření vědeckého základu výzkumu osobnosti pachatele*, jehož autory byli prof. J. S. Noj, kriminalista J. A. Děmidov a filozof V. A. Šabalin a jenž byl přednesen koncem r. 1965 na vědecké konferenci organizované právnickou fakultou Kišiněvské státní univerzity. V tezích byl kritizován stav, kdy v právní vědě vládne vulgárně sociologický přístup a jsou zcela ignorovány „vrozené vlastnosti nervové soustavy“; dále bylo konstatováno, že

nedocení individuálních psychologických zvláštností brzdí úspěšný boj společnosti se zločinností. Bylo zdůrazněno, že se vytvořily příznivé podmínky k překonávání dogmatismu a omezenosti v kriminologii, jejíž problémy musí řešit specialisté mnoha věd včetně genetiky, kybernetiky, psychologie apod. Byl vytyčen úkol studovat vztah „vrozených programů chování člověka zakódovaných na úrovni sociálních instinktů“ a „programů chování“ vypracovaných člověkem v procesu společenské praxe. I při tomto akcentu se teze distancovaly od nevědeckých, reakčních buržoazních biokriminologických a sociologických teorií a zdůrazňovaly, že rozhodujícími činiteli při utváření vlastností lidí jsou v poslední instanci hlavně materiální podmínky života společnosti.

V souvislosti s diskusí věnuje J. S. Noj značnou pozornost problematice vztahu sociálního a biologického a otázky zkoumání individuálního zločinu.

Vyslovené myšlenky i shromážděné argumenty jsou pozoruhodné a stimulační nejen pro sovětské odborníky. Svědčí o velkém úsilí autora brát při studiu zločinu v úvahu vše co se podílí na jeho zrodu a přistupovat k tomu studiu z marxistických pozic. Pro českého čtenáře je práce J. S. Noje všestranně poučná.

Karel Vitek—Věra Vítková

Problém rodinné dynamiky v současné americké sociologii (Reuben Hill et al., *Family Development in Three Generations. A Longitudinal Study of Changing Family Patterns of Planning and Achievement*. Cambridge, Mass., Schenkman 1970)

Stoupenci různých sociologických škol a směrů se v oblasti zkoumání rodiny v podstatě shodují na skutečnosti, že rodina je dynamickou jednotkou, v níž se odehrávají složité procesy a kvalitativní změny. Navzájem se však liší ve způsobu pohledu na tuto dynamiku, v jejím začlenění do rámce zkoumání a v jejím celkovém zhodnocení.

V sociologii rodiny můžeme schematicky vymezit dva hlavní pohledy na problematiku rodinné dynamiky. První se zaměřuje na obecné historické proměny rodinné instituce jako celku. Přistupuje ke společenské skutečnosti z makrostrukturálního hlediska a sleduje celkové dějinné tendence změn v organizaci rodiny a změn institucionálních, dotýkajících se fungování společnosti. Tento přístup se rozvíjel zejména v rámci etnografie a kulturní antropologie a je příznačný rovněž pro marxistickou analýzu rodinného vývoje. Druhý přistupuje ke skutečnosti z mikro-

strukturálního hlediska, všímá si konkrétních individuálních rysů zkoumaného předmětu a sleduje vnitřní zákonitosti rozvoje rodiny (jako systému malé skupiny) nikoli v historickém čase a ve společenských souvislostech, nýbrž v individuálním čase jejich členů a v optice jejich jednání. S náznaky tohoto přístupu se setkáváme u některých starších autorů zabývajících se problematikou životní úrovně domácností, v současnosti tuto problematiku v buržoazní sociologii rozpracoval především interakcionismus.

Otázce historických zákonitostí vývoje rodiny se v dějinách společenského myšlení věnovala celá řada autorů. Značného rozvoje dosáhla v minulém století, kdy se rozvíjela převážně v evolucionistických a sociálně darwinistických koncepcích (J. J. Bachofen, H. S. Maine, L. Morgan, H. Spencer, E. Westermarck). Svůj vrcholný výraz a rozpracování ale nalézá v pracích klasiků marxismu, především v Engelsově práci *Původ rodiny, soukromého vlastnictví a státu*. Rodina je v materialistickém pojetí dějin chápána jako historicky se utvářející instituce, jejíž vývoj úzce souvisí s celospolečenským pohybem ekonomické struktury, především pak s rozvojem soukromovlastnických vztahů. Na této bázi se otevírá možnost adekvátního zkoumání rodinného života v dialektickém sepětí zvláštního a obecného, umožňující proniknout do hloubky jeho společenské determinace a zároveň postihnout celkovou širší sociálních vztahů a vazeb.

V současné západní sociologii není problematika historických zákonitostí rodinné dynamiky věnována náležitá pozornost. Daleko častěji se setkáváme s pracemi, které se zaměřují na rodinu z mikrosociologického hlediska a všímají si specifických proměn rodiny v průběhu životního cyklu a složitých interakčních vazeb mezi jednotlivými generacemi uvnitř širší, vícegenerační rodiny. Tento směr v americké sociologii rodiny nejvýrazněji reprezentuje Reuben Hill spolu se svými spolupracovníky z *Minnesota Family Study Center*. Jeho přístup, který byl v padesátých letech nazván „vývojovým přístupem“, představuje v americké sociologii rodiny reakci na statické pojmání rodinné instituce (nejvýraznější u strukturálně funkcionálního a situačně behaviorálního pojetí). Snaží se začlenit do rámce zkoumání časovou dimenzi, poukázat na konkrétní vývojové proměny rodiny a upozornit na vhodnost určitých konkrétních opatření sociální politiky.

Dnes existuje celá řada publikací, v nichž byl tzv. „vývojový přístup“ v americké sociologii rodiny dále rozpracován a prohlouben,¹ a to v rovině obecných i dílčích problémů.

¹ Hill, R. — Hansen, D. A.: *The Identification of Conceptual Frameworks Utilized in Family Study*. Marriage and Family Living. 22, 1960, s. 299.

Hill, R. — Rodgers, R. H.: *The Developmental Approach*. In: Christensen, H. T. (ed.), *Handbook of Marriage and the Family*. Chicago 1964.

Kleemeier, R. W. (ed.), *Ageing and Leisure*. New York 1961.

Nye, F. I. — Berardo, F. M. (eds.): *Emerging Conceptual Frameworks in Family Analysis*. New York 1966.

Shanas, E. — Streib, G. F. (eds.): *The Family and Social Structure: Generational Relations*. Englewood Cliffs 1965.